

**GLOBALLASHUV VA GLOBALISTIKA. GLOB JARAYONLARNING
SHAKLLANISH TARIXI**

Andijon Davlat Pedagogika Instituti o'qituvchilari

Jabborova Sayyoraxon Muhammadqobilovna

Usmonova Shohsanam Shavkatovna

Aniq va Tabiiy fanlar fakulteti Kimyo Yo'nalishi talabalari

Nazirova Mahliyo Solihjon qizi

Tursunboyeva Xonzoda Alisher qizi

ANNOTATSIYA: Bu maqolada globallashuv jarayonining shakllanish tarixi, globallashuvning falsafiy mazmuni, global muommolar va ularning guruhlari, haqida batafsil ma'lumotlar beriladi.

АННОТАЦИЯ: В статье дана подробная информация об истории становления процесса глобализации, философском содержании глобализации, глобальных проблемах и их группах

ANNOTATION: This article provides detailed information about the history of the formation of the globalization process, the philosophical content of globalization, global problems and their groups

Kalit so'z: globallashuv, falsafa, global muommolar, resurslar, globalistika, fan-texnika inqilobi, kategoriya, dialektik yondashuv, jamiyat, Rim klubi, BMT.

Ключевые слова: глобализация, философия, глобальные проблемы, ресурсы, глобалистика, научно-техническая революция, категория, диалектический подход, общество, Римский клуб, ООН.

Keywords: globalization, philosophy, global problems, resources, globalistics, scientific and technological revolution, category, dialectical approach, society, Club of Rome, UN.

Globallashuv-(lotincha “globus”- shar, yer sayyorasi)-XX asrning ikkinchi yarmi-XXI asr boshida jahon taraqqiyotida shakllangan yangi umumsayyoraviy tartibotlar, davlatlar va kishilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning kengayishi va murakkablashishi, dunyo miqyosida axborot makoni, kapital, tovar hamda ishchi kuchi bozoridagi integratsiyalashuv, atrof-muhitga texnogen ta'sirning kuchayishi, “ommaviy madaniyat” namunalarining keng tarqalishi, axborot-mafkuraviy va diniy-ekstremistik xurujlar

xavfining ortib borishini ifoda etuvchi tushuncha. “Globallashuv” atamasi dastlab amerikalik olim T. Livettning 1983 yili “Garvard biznes-revyu” jurnalida chop etilgan maqolasida tilga olingan edi. Global jarayonlarning shakllanish tarixi. Hozirgi globallashuv jarayonlarining ilk nishonalariga XV asr oxirlaridan boshlab duch kelish mumkin, XIX asr boshiga kelib esa u amalda real shakl-shamoyil kasb etdi. Bu pirovardida yagona geografik, ma’lum darajada iqtisodiy va siyosiy jahon maydoni shakllanishiga olib kelgan Buyuk geografik kashfiyotlar yuz bergan davr edi. Ayni shu davrda dunyoni tushunishga nisbatan geotsentrik yondashuvlar geliotsentrik yondashuvlarga o’rin bo’shatdi, insoniyat esa, nihoyat, kun va tunning almashishini to’g’ri talqin qilishga muvaffaq bo’ldi. Fan falsafadan ajralib chiqib, bilimlar to’planishi va texnikaning rivojlanishiga kuchli turtki berdi, fan-texnika taraqqiyoti va sanoat inqilobi yuz berishiga sabab bo’ldi. So’nggi zikr etilgan voqealar pirovard natijada insonning tabiatni o’zgartiruvchi imkoniyatlari va uning atrof muhit bilan munosabatini butunlay o’zgartirdi.

Global jarayonlarning shakllanish tarixi. Global miqyosdagi muammolar ilmiy munozaralar predmeti sifatida XX asrning 60-70 yillarda jahon hamjamiyatida jiddiy qiziqish uyg’otgan. Dastlab 1930 yillarda E.Lerua, Teyyar de SHarden va V.I.Vernadskiylar insoniyat hamjamiyatining global mohiyatini va uning Erdagi yashash tarixi uchun masuldir deganlar. Keyin bu masala malum vaqtga unutildi va bir necha yildan keyingina 1970-80 yillarda yana esga olindi. Bugungi kunda globallashuv jaryonining jadallashuvi o’zaro aloqadorlik va o’zaro tasir dialektikasi, madaniyat taraqqiyotiga, tasir o’tkazmoqdaki, bu o’z navbatida yoshlardagi ijtimoiy masullik jarayoni zamonaviy ilm-fan yutuqlari, xalqaro axborot almashinuvining jadal rivoji bilan o’zaro aloqadorlikda yuzaga keladi.

GLOBALLASHUVNING FALSAFIY MAZMUNI. Falsafa nafaqat insonning azaliy muammolari va g’am-tashvishlarini, balki uning so’nggi yillarda fan-texnika taraqqiyoti ta’sirida tobora jadalroq sur’atlarda, shu jumladan dunyo miqyosida o’zgarayotgan real hayoti kundalik amaliyotini ham aks ettiradi. Shu munosabat bilan yuzaga kelayotgan yangi hodisalar, g’ayrioddiy qiyinchiliklar va alohida sharoitlar olimlarning ham, faylasuflarning ham e’tiborini tortmoqda. Bunda falsafaning fandan ustunligi shundaki – u o’z xulosalarida tafsilotlar va muayyan dalillarga mahkam yopishib olmaydi, ayrim, uzuq-yuluq va o’tkinchi narsalarni osongina chetlab o’tadiki, bu unga asosiy e’tiborni ishning mohiyatiga qaratish, rivojlanishning eng muhim omillari va asosiy jarayonlarini qayd etish imkonini beradi. Falsafaning mazkur

fazilatlarini insonning ijtimoiy munosabatlar tizimida yoki «jamiyat-tabiat» tizimida yuzaga kelayotgan murakkab, kompleks vazifalarni hal qilishga majbur bo‘layotgan hozirgi sharoitlarda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan falsafiy tahlilning, muhim narsalarni ikkinchi darajali narsalardan, qonuniy narsalarni tasodifiy narsalardan farqlash, tarixiy rivojlanishda obektiv jarayonlarning subektiv omillardan farqi kabi usullari va metodlari hozirgi vaqtda insoniyat duch kelgan olamshumul muammolarni nazariy anglab yetish va amalda bartaraf etish uchun ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Globalashuv hodisasi . Hozirgi davr haqida aniqroq tasavvur hosil qilish uchun XX asr boshigacha jahon tarixi asosan mustaqil rivojlangan va bir-biriga jiddiy ta’sir ko‘rsatmagan sivilizasiyalardan iborat bo‘lganini nazarda tutish muhimdir. Hozirgi vaqtda dunyo so‘nggi yuz yillik ichida yuz bergan jamiyat hayoti barcha jabhalarining faol integrasiyalashuvi natijasida sezilarli darajada o‘zgardi va yaxlit bir butun organizmga aylandi. Buning oqibati o‘laroq, ayrim xalqlar va butun insoniyatning ijtimoiy ongida global jarayonlar va ularning ta’sirida yuzaga kelgan umumiy (dunyo miqyosidagi) muammolar bilan belgilangan jiddiy o‘zgarishlar yuz bera boshladi. Jahon hamjamiyati o‘z rivojlanishining yangi bosqichiga qadam qo‘ygani, u avvalgi bosqichlardan nafaqat o‘zgarishlar miqyosi, balki faollik darajasi va universal xususiyati bilan ham farq qilishi ayon bo‘ldi. Bu o‘zgarishlarning butun majmui, shuningdek ularning sabablari 1990- yillarda globalashuv (lot. globus – yer kurrasi) deb nomlandi. Globalashuv jamiyat hayotining turli jabhalarida butun Yer sayyorasi uchun yagona bo‘lgan tuzilmalar, aloqalar va munosabatlarning shakllanishi, universallashtirish jarayonidir. Shuningdek globalashuv global makonning tutashligi, yagona jahon xo‘jaligi, umumiy ekologik o‘zaro aloqadorlik, global kommunikasiyalar va shu kabilar bilan tavsiflanadi. Globalistika. Jahon rivojlanishining eng yangi tendensiyalarini anglab yetish borasidagi ko‘p sonli sa’y-harakatlar globalashuv jarayonlarining mohiyati, tendensiyalari va sabablarini, ular ta’sirida yuzaga kelayotgan global muammolarni aniqlash va bu jarayonlarning oqibatlarini anglab yetishga qaratilgan fanlararo ilmiy tadqiqotlar sohasi – globalistika paydo bo‘lishiga olib keldi. Kengroq ma’noda «globalistika» atamasi globalashuvning turli jihatlari va global muammolarga oid ilmiy, falsafiy, madaniy va amaliy tadqiqotlarni, jumladan ularning olingan natijalarini, shuningdek ularni ayrim davlatlar darajasida ham, xalqaro miqyosda ham iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jabhalarda amalga joriy etish borasidagi amaliy faoliyatni ifodalash uchun qo‘llaniladi. Shuni ta’kidlash lozimki, globalistika

“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC INNOVATIVE RESEARCH”

Volume 02. Issue 04. April 2025

odatda ilmiy bilimning tabaqalanishi natijasida yoki turdosh fanlar tutashgan joyda paydo bo‘ladigan ayrim fanlar qatoriga kirmaydi. Uning vujudga kelishi zamirida qarama-qarshi jarayonlar – hozirgi zamon faniga xos bo‘lgan integrasiyalashuv jarayonlari yotadi. Globalistika tadqiqotlar va bilishning shunday bir jabhasiki, bu yerda turli fanlar va falsafa, asosan bir-biri bilan uzviy aloqada, har biri o‘z predmeti va metodi nuqtai nazaridan, globallashuvning turli jihatlarini tahlil qiladi, global muammolarni bir- biridan alohida va yaxlit tizim sifatida o‘rganib, ularning yechimlarini taklif qiladi. Globalistika mustaqil ilmiy yo‘nalish va ijtimoiy amaliyot jabhasi sifatida 1960-yillarning oxirlaridan e‘tiboran shakllana boshladi, lekin uning paydo bo‘lishi uchun obektiv asoslar ancha oldin yuzaga kelgan edi.[1]

Ikkinchi jahon urushining boshqa bir oqibati jamiyat hayotining ijtimoiy-siyosiy sohasida yuzaga keldi va u turli-tuman xalqaro tashkilotlarning mislsiz darajada o‘shishida namoyon bo‘ldi. Ularning orasida Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), hech shubhasiz, ajralib turadi. Yevropadagi integratsiya jarayonlari ham urushning tugashi bilan bog‘liqdir. (U. Cherchil. “Yevropa Qo‘shma Shtatlari”). Bosh harbiy jinoyatchilar guruhi va natsistlarning asosiy tashkilotlari ustidan o‘tkazilgan Nyurnberg sud jarayoni yana bir muhim tadbir va ayni vaqtda xalqaro munosabatlarni huquqiy tartibga solish sohasida dunyo miqyosidagi hamkorlikning ilk tajribasi bo‘ldi. Bu jarayon 1945 yil 8 avgustda g‘olib mamlakatlar – SSSR, AQSH, Buyuk Britaniya va Fransiya tomonidan tashkil etilgan tarixdagi birinchi Xalqaro harbiy tribunal tomonidan amalga oshirildi va hozirgi xalqaro sud tizimini tashkil qilish yo‘lidagi muhim qadam bo‘ldi. Ayni shu davrda liberalizm va demokratiya g‘oyalari dunyo miqyosida keng tarqala boshladi, ijtimoiy borliq asoslarini, jamiyatning axloqiy negizlari va ijtimoiy rivojlanishning asosiy tamoyillarini qayta anglab yetishga qaratilgan jiddiy tadqiqotlar va nazariy ishlovlar majmui paydo bo‘ldi.[2]

Globallashuvning serqirraligi jahon bozorini sezilarli darajada o‘zgartirdi, jahon xo‘jaligi o‘ziga xos xususiyatlarini namoyon etib, milliy xo‘jaliklardan kuchliroq va muhimroq tus olishiga imkoniyat yaratdi. Quyidagilar globallashuv serqirraligining muhim xususiyatlari hisoblanadi: 1970-yillardan globallashuv o‘z rivojlanishining yangi bosqichiga ko‘tarildi va serqirra tus oldi. Ayni shu davrda axborot-texnologiya inqilobining rivojlanishi jadallashdi, mif, din, falsafa, fan, ekologiya bilan bir qatorda global ong ijtimoiy ongning yana bir shakli sifatida paydo bo‘ldi. Rim klubi. Yuqorida qayd etilgan qarashlardagi tub burilish asosan Rim klubi faoliyati ta’sirida yuz berdi. 1968 yil Rimda o‘zining birinchi majlisiga yig‘ilgan olimlar, faylasuflar va jamoat

arboblarining bu nufuzli xalqaro tashkiloti hozirgi davrning eng muhim umuminsoniy muammolari bo'yicha ma'ruzalar tayyorlash va e'lon qilishni o'z oldiga vazifa qilib qo'ydi. Bu tashkilotning 1972 yilda e'lon qilingan «O'sish chegaralari» deb nomlangan birinchi ma'ruzasiyoq juda katta shov-shuvga sabab bo'ldi, chunki insoniyat o'zi anglamagan holda «poroxli bochka ustida o'tirib, gugurt o'ynayotgani»ni ko'rsatib berdi. Rim klubining asoschisi va birinchi prezidenti Aurelli Pechchei mazkur tadqiqotga yozgan so'zboshisida shunday deb qayd etgan edi: «Endilikda ona-Yerimiz har qanday o'sish sur'atlariga dosh berishga, insonning har qanday erkaliklarini ko'tarishga qodir ekanligiga sog'lom fikrlaydigan odamlarning birortasi ham ishonmaydi. O'sish chegaralari borligi ravshan, lekin ularning qandayligi va qayerdaligini hali aniqlash lozim».[3]

«Hozirgi davrning global muammolari» tushunchasi 1960-yillar oxiri – 1970-yillarning boshlarida keng tarqaldi va shundan beri ilmiy va siyosiy muomala(leksikon) hamda ommaviy ongdan mustahkam o'rin oldi. Global muammolar butun yer kurrasini, uning nafaqat odamlar bevosita yashaydigan qismini, balki Yerning qolgan yuzasi, yer osti bo'shliqlari, atmosfera, gidrosfera va hatto inson faoliyati doirasiga kiruvchi kosmik fazoni qamrab olishi bilan izohlanadi. Shunday qilib, global muammolar to'g'risida so'z yuritilganda butun sayyora nazarda tutiladi, uning eng yirik tarkibiy birligi sifatida esa mintaqa qabul qilinadi.[4]

Global muammolar - bu shunday muammolarki, ular butun insoniyatning manfaatlariga daxl qiladi, uning kelajagiga xavf soladi hamda ular butun xalqaro hamjamiyatning ishtiroki bilangina hal etilishi mumkin. Fan va falsafada global muammolarni yanada aniqroq tavsiflash uchun ularning sifati, va muhim xususiyatlari nuqtai nazaridan tavsiflovchi qo'shimcha mezonlar qo'llaniladi. Birinchidan, global muammolar o'z mohiyatiga ko'ra nafaqat ayrim kishilarning manfaatlariga, balki butun insoniyat taqdiriga daxldordir. Ikkinchidan, ularni bartaraf etish uchun butun sayyora aholisi hech bo'lmasa aksariyat qismining kuch-g'ayratini birlashtirish va ular bahamjihat, izchil ish ko'rishi talab etiladi. Uchinchidan, bu muammolar dunyo rivojlanishining obektiv omili hisoblanadi va biron-bir mamlakat ularni e'tiborga olmasligi mumkin emas. To'rtinchidan, global muammolarning yechilmagani kelajakda butun insoniyat va uning yashash muhiti uchun jiddiy, balki tuzatib bo'lmaydigan oqibatlariga olib kelishi mumkin.[5]

Global muammolarning barchasi ularning keskinlik darajasi va yechimining ahamiyatiga, shuningdek real hayotda ularning o‘rtasida qanday sababiy bog‘lanishlar mavjudligiga qarab uch katta guruhga ajratiladi: Birinchi guruh eng katta umumiylik va muhimlik darajasi bilan tavsiflanadigan muammolar. Ular turli davlatlar o‘rtasidagi munosabatlardan kelib chiqadi. Bu yerda jamiyat hayotidan urushni bartaraf etish va adolatli dunyoni ta‘minlash; yangi xalqaro iqtisodiy tartib o‘rnatish kabi ikki o‘ta muhim muammo farqlanadi. Ikkinchi guruh jamiyat va tabiatning o‘zaro ta‘siri natijasida yuzaga keladigan muammolar bo‘lib, ular odamlarni energiya, yonilg‘i, chuchuk suv, xom ashyo resurslari va shu kabilar bilan ta‘minlash kabilardir. Bu guruhga ekologik muammolar, shuningdek Jahon okeani va kosmik fazoni o‘zlashtirish ham kiradi. Uchinchi guruhni «inson – jamiyat» tizimi bilan bog‘liq muammolar ya‘ni demografiya muammosi, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, xalqaro terrorizm tahdidi, ma‘naviyat masalalari va shu kabilardir[6].

XULOSA.Falsafiy yondashuv global muammolarni ularning ijtimoiy ahamiyati jihatidan yaxlit o‘rganishni nazarda tutadi. Bunday tadqiqot ularning asl tabiati va genezisini aniqlash, ilmiy va amaliy yechimini topish yo‘llarini belgilab beradi. Falsafa inson hayotining mazmuni, o‘lim va umrboqiylik masalalarini kun tartibiga qo‘yadiki, bu insoniyatga global muammolar tahdid solayotgan sharoitda ayniqsa muhim ahamiyat ega. Global muammolarga yanada aniqroq mo‘ljal olish imkoniyati uchun tabiiy-tarixiy jarayonni yaxlit ko‘radi va uni talqin qilishga nisbatan dialektik yondashuv mahsuli hisoblanadi. Falsafaning metodologik funksiyasi shundan iboratki, bashariyat rivojlanishining obektiv tendensiyalarini tushunish va anglashda «tabiat», «jamiyat», «sivilizatsiya», ijtimoiy taraqqiyot», «fan-texnika inqilobi» kabi boshqa muhim kategoriyalarni ishlab chiqadi. Falsafa nazariy fikrlash madaniyatini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratdi va bu orqali ma‘naviy madaniy funksiyani bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. "Global jarayonlar va zamonaviy taraqqiyot" – T. Yo‘ldoshev
2. "Globallashuv: mohiyati, rivojlanish bosqichlari va oqibatlari" – Sh. To‘xtayev
3. "Siyosiy globalizm va uning mafkuraviy asoslari" – M. Jo‘rayev
4. "Global muammolar va ularning yechimlari" – U. Karimov
5. "Xalqaro munosabatlar nazariyasi" – D. Tursunov
6. "Jahon siyosati va diplomatiya asoslari" – B. G‘aniyev